

Kantova
praktická metafyzika

Ondřej Sikora

KAROLINUM

Kantova praktická metafyzika

Ondřej Sikora

Recenzovali: PD Jindřich Karásek, Dr.
doc. PhDr. Radim Brázda, Dr.

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1
www.karolinum.cz
Praha 2017

Redakce Jan Sušer
Grafická úprava Zdeněk Ziegler
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

Kniha vznikla díky velkorysé podpoře stipendia Vzdělávací nadace Jana Husa.

ISBN 978-80-246-3663-4

ISBN 978-80-246-3684-9 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Úvod / 9

Část první: Kritika a metafyzika / 15

1. *Kritika čistého rozumu* a metafyzika / 18
 - Kritika čistého rozumu* jako metafyzický spis / 19
 - Trojí význam „metafyziky“ / 21
 - Kritika* a praktická metafyzika / 26
2. Rozum a ideje / 34
 - Princip teoretického rozumu / 36
 - Ideje rozumu / 40
 - Ideje a úsudek / 43
 - Ideje a typy poznatků / 48
 - Ideje v regulativní funkci / 49
 - Ideje a kategorie / 51
3. Kritika racionální psychologie / 53
 - Od substančního k formálně-funkčnímu Já / 54
 - Od funkčního pojmu Já k praktické racionální psychologii / 59
4. Kritika racionální kosmologie / 63
 - Přechod ke kosmologii / 63
 - Aporie svobody a transcendentální idealismus / 67
 - Empirický a inteligibilní charakter / 74
 - Empirický charakter / 75
 - Inteligibilní charakter / 79
 - Problém syntézy obou charakterů / 85
5. Kritika racionální teologie a víra rozumu / 88

Část druhá: Zákon dobré vůle / 95

- 6. Zdůvodnění praktického zákona / 96
 - Základy metafyziky mravů / 97*
 - Sebevyjasnění dobré vůle / 101
 - Dedukce dobré vůle / 111
 - Kritika praktického rozumu / 127*
 - Vznik a úkol *Kritiky praktického rozumu / 127*
 - Problém metody *Kritiky praktického rozumu / 134*
 - Expozice mravního zákona / 142
 - Praktický zákon jako faktum rozumu / 159
 - Faktum rozumu a autonomie / 163
- 7. Funkce praktického zákona / 172
 - Praktický zákon jako „principium diiudicationis bonitatis“ / 174
 - Předmět zobecňování / 176
 - Postup zobecňování / 186
 - Dvě námitky / 195
 - Praktický zákon jako „principium executionis“ / 200
 - Dynamika úcty / 202
 - Úcta a autonomie / 208
 - Autonomie a druhý / 211

Část třetí: Návrat k metafyzice / 221

- 8. Svoboda / 223
 - Svoboda a zákon / 223
 - Poznání svobody / 226
 - Svoboda jako „causa noumenon“ / 229
 - Svoboda a intelekt / 235
- 9. Rozpor dobré vůle / 240
 - Pojem nejvyššího dobra / 242
 - Obsah nejvyššího dobra a rehabilitace blaženosti / 246
 - Antinomie čistého praktického rozumu / 249
 - Možnost řešení / 255

10. Možnost nejvyššího dobra I. Postulát nesmrtelnosti duše / 262
Dedukce postulátů a dedukce nejvyššího dobra / 263
„Psychologia rationalis practica“ / 268
11. Možnost nejvyššího dobra II. Postulát Boží existence / 275
Dedukce postulátu / 277
„Theologia naturalis practica“ / 279
12. Poznání čistého praktického rozumu / 282
Čistá rozumová víra / 282
Aporie postulátů / 284
Dostatečná nedostatečnost / 289

Závěr: Kantův platónský sókratismus / 293

Bibliografie / 301

Summary / 307

Úvod

Tématem předkládané studie je syntetizující interpretace Kantovy ideje praktické metafyziky, o níž lze hovořit také jako o ideji metafyziky dobré vůle. Tato idea je rozpracována zejména v Kantově *Kritice praktického rozumu*, do jisté míry také v dalších textech věnovaných teoretické a praktické filosofii, přičemž spojení „metafyzika dobré vůle“ či „praktická metafyzika“ se v žádném z těchto spisů nevyskytuje. Jak se však tato práce snaží ukázat, toto spojení vyjadřuje myšlenku, jejímuž vypracování Kant věnuje značné úsilí a o níž platí, že stojí za to, aby jí bylo věnováno úsilí interpretační, úsilí o adekvátní porozumění. Tato myšlenka je ve své podstatě jednoduchá a dá se říci i stará, neboť její vypracování lze spatřit již u Platóna. Dá se shrnout do konstatování, že má-li býti možného něco takového jako metafyzika, pak pouze ve vztahu k reflektované, zodpovědně pojímané praxi. Jinými slovy, explicitně metafyzické a etické zkoumání tvoří nedělitelný celek, přičemž specifikum kantovského stanoviska nespočívá pouze v prostém sepětí etiky a metafyziky, sepětí, s nímž se lze v dějinách myšlení často setkat, v krystalické podobě např. ve Spinozově *Etice*. Jak se tato práce snaží ukázat, Kantovo specifikum spočívá v obráceném pořadí oněch momentů: etická reflexe představuje vstupní moment pro zkoumání v tradičním slova smyslu metafyzické. Plodnost Kantova myšlení se přitom nevyčerpává prostým obráceným pořadím etického a metafyzického, ale plně vyniká právě důsledností a vytrvalostí, s níž je rozhraní etického a metafyzického promyšleno.

Vypracování této vůdčí teze vyjádřené spojením „praktická metafyzika“ je tématem následujících stránek. Způsob, jakým Kant k této tezi přistupuje, se odráží v základním členění této práce do tří částí, které jsou rozpracovány ve dvanácti kapitolách. První část nazvaná „Kritika a metafyzika“ se zabývá významem *Kritiky*

čistého rozumu pro ideu praktické metafyziky. Na skutečnost, že Kantův ústřední teoreticko-filosofický spis lze legitimně považovat za spis o metafyzice, není třeba zvláště upozorňovat, neboť je již dostatečně rozpracována. Stále je však třeba se ptát, s jakým pojetím metafyziky *Kritika čistého rozumu* pracuje, jaké pojetí metafyziky se snaží vyvrátit a jaké naopak vyzdvihnout. Dílčí tezi první části této práce lze formulovat takto: vyvrácení racionalistické metafyziky v Transcendentální dialektice *Kritiky čistého rozumu* je uskutečněno na základě teorie poznání, která omezuje platnost odůvodněného poznání na obor možné zkušenosti. Toto vyvrácení není pouhým negativním, destruktivním krokem, zapovídajícím rozumu opovážovat se překračovat hranice smyslovosti, nýbrž má ve vztahu k možnosti metafyziky dvojí pozitivní význam: zrušení neodůvodněného spekulativního poznání jednak vytváří místo pro alternativní metafyzický rozvrh, a to především díky omezení platnosti zákonů přírody na empiricky dané obsahy, za druhé pak v sobě obsahuje poukaz k rozpracování tohoto rozvrhu, které má podobu syntetického, teoreticko-praktického poznání nepodmíněného. Cílem první části práce je podtrhnout právě tento pozitivní význam obvykle negativně chápané Transcendentální dialektiky *Kritiky čistého rozumu* ve třech oborech tzv. speciálních metafyzik: racionální psychologie, kosmologie a teologie. Tato část se snaží ukázat, že Kant nedospívá k prostému zavržení těchto disciplín, spíše je uvolňuje od nekorektních spekulativních nároků a připravuje je jako prázdné formy pro nový obsah, který však mohou získat až díky „praktickým datům“ v podobě etického nároku. *Kritika* jakožto výkon uskutečněný v *Kritice čistého rozumu* tak představuje nezbytnou úvodní část projektu praktické metafyziky, která zastává jednak negativně-katartickou funkci, současně ale také vypracovává půdorys praktické metafyziky, pro niž je vyvrácení zdánlivého poznání nepodmíněného nutnou podmínkou.

Jestliže první část ukazuje, že praktickou metafyziku je možné vypracovat díky „prakticky-nepodmíněnému“, je nutné se ptát, jakou podobu toto prakticky-nepodmíněné má, jakým způsobem je lze filosoficky vykázat a zdůvodnit a dále, zda a jakým způso-

bem se toto prakticky-nepodmíněné může projevat v konkrétní praktické existenci. Odpovědi na tyto otázky obsahuje druhá část této studie. Praktická metafyzika *Kritiky praktického rozumu* vyrůstá z Kantovy etické teorie, jejímž jádrem je formulace „základního zákona čistého praktického rozumu“. V tomto zákoně se artikuluje mravní vědomí dobré vůle, tento zákon je výrazem mravního nároku, který je nezdůvodnitelný z empirických fakt. Zdrojem tohoto zákona je spontaneita nejvyšší poznávací mohutnosti – rozumu, který skrze něj prokazuje svoji praktickou funkci. Protože je zdrojem mravního zákona sama nejvyšší poznávací mohutnost jednajícího subjektu, je Kantova teorie mravnosti teorií autonomie, „Selbstgesetzgebung“. Ukáže se, že tato skutečnost má důležitý význam pro metodu Kantova postupu zdůvodnění mravního zákona: Protože jej nelze odvodit z empirických daností či z přijatých metafyzických premis, protože jej nelze ani o nic opřít na zemi, ani na nic zavěsit na nebi, musí být sám mravnímu vědomí vždy již k dispozici. Proto je označován jako „faktum rozumu“. Druhá část se snaží ukázat, že Kantova nauka o faktu rozumu neznamena rezignaci na racionální zdůvodnění mravního zákona, ale potvrzení myšlenky autonomie – mravní zákon by byl bez závaznosti, kdybychom na něj sami v sobě při rozboru mravního vědomí nenarazili. Teoretické racionalitě zůstává důležitý artikulační a apologetický úkol vyvracet sofistiku empiricky motivovaných praktických principů.

Třetí část práce má název „Návrat k metafyzice“. Jestliže první část se snaží ukázat, že určitá podoba metafyziky musí být opuštěna, a druhá část interpretuje zdrojový fenomén, který umožňuje dát myšlenkám tradičních disciplín „metaphysica specialis“ (Bůh, svoboda, nesmrtelnost) pozitivní obsah, pak třetí část se vrací k těmto třem tématům s otázkou, co lze o nich z pozice kritického stanoviska vlastně vědět. Svoboda je bezprostředně spjata s mravním vědomím uznávajícím platnost mravního zákona. Pro toto vědomí je svoboda nutnou konsekvencí. Další dva momenty praktické metafyziky se odvíjejí od pojmu nejvyššího dobra, které Kant pojímá jako účel či cíl dobré vůle, který představuje syntetickou jednotu dvou částí: ctnosti a blaženosti. Klíčová teze

třetí části pak praví, že má-li nejvyšší dobro moci být nezbytným předmětem mravní vůle, tj. jejím posledním cílem, je-li tedy pro mravní vědomí nutné klást je jako svůj cíl, je pro totéž vědomí stejně nutné předpokládat realitu podmínek jeho možnosti, tj. osobní nesmrtnost a Boží existenci. Přejít k metafyzice tak vzhledem k předchozímu zkoumání nově rehabilituje pojem *blaženosti* a v jistém smyslu je tímto pojmem otevřen. Ukáže se, že blaženost sice nemůže stát v základu etiky autonomie, ale že k ní přistupuje jako nutné doplnění.

Třetí část práce se dále snaží dát odpověď na otázku, v jakém smyslu je metafyzické poznání možné jen jako poznání čistého praktického rozumu. Jejím dalším úkolem je pokusit se přesněji určit jeho charakter, Kantem též označovaný spojením „rozumová víra“ (*Vernunftglaube*). Při tomto zkoumání bude třeba vyjít z toho, že je to stále poznání rozumu, že vychází z pojmově-racionální artikulace podmínek možnosti uskutečnění nejvyššího dobra, že však současně není nezaujatým náhledem, který by zde byl automaticky k dispozici pro spekulativní postoj, ale naopak náhledem „prakticky zaujatým“, čímž je míněno, že toto poznání se otevírá angažovanému náhledu, osobně vtaženému k nepodmíněnému nároku dobra. Pak by platilo, že míra této angažovanosti je současně mírou tohoto poznání.

Je tedy patrné, že spojení „praktická metafyzika“, případně „metafyzika dobré vůle“ nemíní pouze Kantovo „metafyzické“, tj. apriorní založení etické teorie. Tímto titulem je v této práci označován komplexnější program zahrnující jak metafyzické založení etické teorie, tak explikaci jejich metafyzických konsekvencí. Genitiv v titulu „metafyzika dobré vůle“ je proto třeba číst jako objektivní (zkoumání metafyzických předpokladů dobré vůle ve smyslu metafyzické etiky) a současně jako subjektivní (zkoumání metafyzických konsekvencí dobré vůle ve smyslu etické metafyziky). V souladu s tím lze ideu metafyziky dobré vůle, o jejíž jednotlici uchopení se tato práce pokouší, vyjádřit pojmovým řetězcem *zákon – svoboda – nesmrtnost – Boží existence*, jemuž nutně předchází jako vstupní pojem *kritika*. V následujícím textu nejde pouze o interpretaci jednotlivých článků tohoto řetězce, ale o vyká-

zání faktu, že se u těchto pojmů jedná právě o řetězec, tj. o vykázání jejich vnitřní nutné souvislosti. Tou je míněna skutečnost, že každý z těchto pojmů lze náležitě uchopit pouze v souvislosti s ostatními, a současně, že každý z těchto pojmů k této souvislosti poukazuje. V širším plánu je tato práce příspěvkem do diskuse o možnostech metafyzické filosofie a otázky vztahu etického a specificky metafyzického myšlení.

Vzhledem k tomu, že syntetizující interpretace ideje praktické metafyziky vyžaduje výklad značného textového rozsahu z Kantova díla, z něhož je snad každá dílčí stránka tématem řady studií, je vhodné předeslat dvě věci. Jednak bylo nutné přistupovat k řadě témat z nadhledu, který je do značné míry zjednodušující,¹ neboť jejich podrobnější rozpracování by vedlo mimo sledovanou tezi. Za další, sekundární literatura použitá pro náš účel je značně výběrová.² Autor této práce se vzhledem k recepci kantovské literatury vzdává nároku na úplnost, současně se však cítí zproštěn potřeby omlouvat se za to, že k jejímu dnes již jen stěžejní přehlednutelnému množství přispívá dalším spisem. Důvodem není jen skutečnost, že se v žádném sekundárním textu nesetkal s uspokojivým souvislým vypracováním ideje praktické metafyziky,³ ale zejména přesvědčení o nosnosti této ideje, z něhož se tato práce zrodila.⁴

¹ Např. problematika dedukce kategorií, zdůvodnění různých podob praktického zákona v *Základech metafyziky mravů* či význam *Kritiky soudnosti* pro řešení třetí antinomie.

² Pro sledovanou tezi o praktické metafyzice jsou pro autora inspirativní především studie D. Henricha (Etika autonomie a Pojem mravního nahlédnutí a Kantova nauka o faktu rozumu), dále komentář L. W. Becka ke *Kritice praktického rozumu* (*A Commentary on Kant's Critique of Practical Reason*, Chicago: University of Chicago Press, 1960), který, ač padesát let starý, se těší značné autoritě mezi kantovskými badateli i ve třetím tisíciletí, o čemž svědčí dvě novější kolektivní monografie shrnující současné bádání ke *Kritice praktického rozumu* (O. Höffe [ed.]: *Kritik der praktischen Vernunft*, Berlin: Akademie Verlag, 2002, a N. Fischer [ed.]: *Kants Metaphysik und Religionsphilosophie*, Hamburg: Felix Meiner, 2004); první část práce se pak ve větším rozsahu vymezuje vůči pojetí svobody H. E. Allisona (*Kant's Theory of Freedom*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990).

³ Nicméně samotné spojení „praktická metafyzika“ používá např. O. Höffe (*Kants Kritik der reinen Vernunft*, München: C. H. Beck, 2003, s. 220).

⁴ Vybrané pasáže kapitol 9–12 této práce byly publikovány ve stati *Teorie postulatů a rozumová víra* v časopise *Reflexe* 46 (2014), s. 51–75.

Část první: Kritika a metafyzika

Rozum pronásleduje předměty, které jsou pro něj zvláště zajímavé. Dává se cestou spekulace, aby se jim přiblížil, ale ony před ním prchají. Pravděpodobně smí doufat ve větší štěstí na jediné cestě, která mu ještě zbývá, totiž na cestě svého užití *praktického*.¹

Kritika čistého rozumu představuje ve vývoji evropského myšlení o metafyzice bezpochyby uzlový bod: recipuje dosavadní filosoficko-metafyzickou tradici od Platóna po Huma co do jejích klíčových rysů a pojmů a zcela zásadním způsobem ji proměňuje. Nejde však pouze o proměnu v metafyzické tradici. *Kritika čistého rozumu* představuje zásadní křižovatku v evropském duchovním prostoru zejména v tom smyslu, že v sobě kříží a spojuje linii metafyzickou a linii vědeckou (ve smyslu matematické přírodovědy), přičemž k oběma těmto liniím chová respekt.² Díky tomuto postoji respektu k oběma liniím je Kantovo dílo snad nejhlubším výrazem dialogu vědeckého a metafyzického myšlení v moderním evropském duchovním prostoru. Snad lze říci, že právě tento dialog se odráží v Kantově stanovisku k jednotlivým otázkám tím způsobem, že tomuto stanovisku je vlastní střízlivost skepticizmu a *současně* metafyzický elán. Zdá se, že Kantova velikost spočívá právě v syn-

¹ Immanuel Kant: *Kritika čistého rozumu*, Praha: Oikúmené, 2001, B 824. Kantův spis cituji podle paginace druhého vydání [B]. Německé citace jsou z vydání: *Kritik der reinen Vernunft*, Stuttgart: Reclam, 1966. Ostatní Kantovy spisy jsou v této práci citovány podle paginace akademického vydání (*Gesammelte Schriften*, Berlin: Königlich Preussische Akademie der Wissenschaften [= Ak.], 1900nn.) a současně – existuje-li – je uvedeno číslo strany českého překladu. Bibliografické údaje ke všem citovaným textům jsou uvedeny v závěrečném seznamu literatury.

² Je patrné, jak jeden z klíčových pojmů Kantovy praktické filosofie prostupuje jeho teoreticko-filosofický zájem, čímž zesiluje autenticitu své praktické filosofie.

téze smyslu pro konkrétnost, střízlivost a věčnost na straně jedné a smyslu pro motiv lidské transcendece na straně druhé, v syntéze, která je s pozoruhodnou důsledností uplatňována i v přístupu k metafyzice dobré vůle.

Významu *Kritiky čistého rozumu* a jeho vlivnosti pro celé následující filosofické myšlení odpovídá i pluralita interpretací, jejichž prostřednictvím se tato vlivnost v dějinách myšlení o metafyzice realizuje, přičemž platí, že každá z těchto interpretací aktualizuje ty momenty z *Kritiky*, které nejlépe odpovídají na úkol, před nějž se ten který interpret cítí být ve své době postaven. Zpočátku Kant působil se svým projektem kritiky rozumu jako ničitel metafyziky a s ní i racionální opory církevního křesťanství založeného na víře v autenticitu biblického Zjevení; Kant – všedrtič – jak ho jednou nazval Moses Mendelssohn – měl na svědomí díky pronikavé kritice racionalistické metafyziky zrušení vzájemné harmonické podpory racionality a křesťanské víry. Oproti této destruktivní a metafyzice dech vyrážející síle Kantova kriticismu se autoři navazující generace německého idealismu chápou projektu kritiky jako pozitivního zdroje nového metafyzického vědění, v němž nabývá pojem „dialektika“ svůj ztracený pozitivní význam a které vrcholí metafyzikou absolutního ducha. Německý idealismus se rodí jak z pozitivních podnětů, tak z příkrých dichotomií Kantova kritického podniku, které se snaží překlenout nalezením skutečně jediného principu bytí a poznání. Novokantovství konce 19. a začátku 20. století opět oživuje kritický akcent Kantova projektu, Kant-metafyzik tak ustupuje Kantovi-teoretikovi poznání. *Kritika čistého rozumu*, nyní „ancilla scientiae“, je vázána do služebného postavení vůči přírodním vědám, když je marburským novokantovstvím interpretována jako spis o teorii vědeckého poznání, které má poskytovat obranu zbytku duchovního prostoru před materialismem a pozitivizmem. Počátkem 20. století bylo toto čtení opět pojímáno jako příliš reduktivní a postupně nahrazováno metafyzickou interpretací, rozbíhající se do různých směrů: někteří autoři se pokoušejí zpřítomnit systematický přínos kritické filosofie pro metafyziku, jiní se snaží prokázat, jak zůstává Kantova filosofie navzdory všemu kriticismu významně určována

tradičními metafyzickými motivy.³ Tato „metafyzická renesance“ ve vztahu ke Kantovu klíčovému dílu kulminuje Heideggerovou fundamentálně-ontologickou interpretací,⁴ jejíž silové pole zasahuje i do třetího tisíciletí.⁵

Dějinný interpretační pohyb *Kritiky čistého rozumu* tak připomíná pohyb na vlnách, přičemž platí, že výtežky tohoto pohybu jsou vždy výsledky tvůrčího interpretačního dialogu. Pro tento dialog s Kantem také platí, že v něm interpretující „nahlíží to, co do něj sám vkládá“⁶, neboť každá interpretace je *tvůrčím aktem*, který vyzvedáváním jedněch motivů a upozadováním jiných realizuje vlastní myšlenku, o níž tomu kterému interpretu jde. Ovšem současně platí, že má-li interpretace zůstat interpretací, nemůže být pouhým monologem na stejný motiv, ale musí být i *dialogem*, který se neobejde bez pozorně naslouchajícího postoje, který se snaží nepřeslechnout klíčovou myšlenku, kvůli níž je interpretace podnikána. Každý interpretační dialog je proto produktivně-přijímající, spontánně-receptivní syntézou, v níž interpretované odpovídá na otázky kladené interpretujícím. Ačkoli se může zdát, že všechny interpretační přístupy ke Kantovým textům byly v uplynulých dvou staletích vyčerpány, neznamená to, že Kant nestojí za to, aby mu bylo nasloucháno, a že *Kritika čistého rozumu* vyčerpala svůj potenciál odpovídat na tázání, které interpretující vnímá jako aktuální; tato práce je vedena myšlenkou, že platí opak, že otázka po možnosti metafyziky se ani dnes nemůže obejít bez promýšlení toho, k čemu dospěl autor *Kritiky čistého rozumu*.

³ Jedním z vůdčích metafyzických motivů je např. pojem myslí Boží tvořící poznáním, vůči níž Kant soustavně vymezuje poznání lidské. Srov. N. Fischer: Einleitung, in: N. Fischer (ed.): *Kants Metaphysik und Religionsphilosophie*, Hamburg: Felix Meiner, 2004, s. XVI.

⁴ Přehledné shrnutí vlivu Kanta na filosofii 20. století a klíčové momenty diskuse s Heideggerovou interpretací Kanta podanou v knize *Kant a problém metafyziky* poskytuje J. Chotaš v článku Kant v analytické a kontinentální filosofii, in: M. Nitsche, P. Sousedík, M. Šimsa (ed.): *Schisma filosofie 20. století*, Praha: Filosofia, 2005.

⁵ Srov. např. interpretaci pojmu metafyziky v *Kritice čistého rozumu* od F. W. Herrmanna z r. 2004 v článku Die Kritik der reinen Vernunft als transzendental-Metaphysik, in: N. Fischer (ed.): *Kants Metaphysik und Religionsphilosophie*, Berlin: Felix Meiner, 2004.

⁶ Srov. I. Kant: *Kritika čistého rozumu...*, B 18.

Tím se dostáváme před otázku, jaký je vlastně význam *Kritiky čistého rozumu* pro ideu metafyziky dobré vůle. Na tuto otázku se snaží dát odpověď první část této práce. Je zřejmé, že odpověď se bude odvíjet od toho, co vlastně máme na mysli slovem „metafyzika“, o níž Kant ve spise „Sny duchovidcovy“ z roku 1766 doznává, že je to skutečnost, „již milovat je mi osudem, třebaže právě z její strany se jen zřídka mohu pochlubit jakýmikoli projevy přízné“⁷.

1. *Kritika čistého rozumu a metafyzika*

V běžném chápání se dvě hlavní části *Kritiky čistého rozumu*, Transcendentální analytika a Transcendentální dialektika, pojímají jako pozitivně-konstruktivní část a negativně-destruktivní. První je chápána jako pozitivní zdůvodnění apriorních předpokladů lidského poznání, druhá pak nese negativní pečť vyvrácení tradičních disciplín speciální metafyziky, jimiž jsou racionální psychologie, kosmologie a teologie, které je umožněno aplikací principů zdůvodněných první, pozitivní částí.⁸ Při tomto čtení se logicky hlavní zájem interpretů soustřeďuje na onu pozitivní část *Kritiky*, zejména pak na její jádro, transcendentální dedukci kategorií, a ona druhá, „metafyzicky kacířská“ část stojí v jejím stínu. Přitom právě v této části Kant koncentruje své úvahy na rozřešení „problému metafyziky“ ve smyslu disciplín speciálních metafyzik. Cílem výkladů v první části této práce je ukázat, že toto řešení nespočívá pouze v negativním vyvrácení nároků čistého rozumu na platné poznání nepodmíněného a že možný pozitivní význam Kantovy kritiky metafyziky se nevyčerpává reduktivním pojetím idejí jako regulativních pojmů vedoucích k systematizaci a maximalizaci předmětného zkušenostního poznání, ale že tyto výsledky mají spíše připravit prostor pro to, aby se ve věci metafyziky čistý rozum mohl vydat „jedinou možnou cestou“, o níž mluví

⁷ I. Kant: *Träume einer Geistersehers, erläutert durch Träume der Metaphysik*, Ak. II, s. 367, citováno podle: E. Coreth, H. Schöndorf: *Filosofie 17. a 18. století*, Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 173.

⁸ Srov. např. R. Bubner: *Co je syntéza?*, *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Philosophica* 5 (2002), s. 302.

úvodní citát, tedy cestou *praktického* užití,⁹ že k této cestě poskytují pokyn. Než toto poskytnutí pokynu budeme blíže sledovat, je nutné položit si otázku: Co Kant rozumí pod pojmem „metafyzika“ a v jakém smyslu je možné konstatovat, že *Kritika čistého rozumu* je nejen spisem o metafyzice, ale také metafyzickým spisem?

Kritika čistého rozumu jako metafyzický spis

Oprávněnost interpretace, podle níž je první *Kritiku* třeba číst jako *spis o metafyzice*,¹⁰ a nikoli pouze jako spis o teorii vědeckého poznání, potvrzují již předmluvy obou původních vydání, v nichž je projekt kritiky úzce vztažen právě k tématu metafyziky. V předmluvě

⁹ Pozitivním významem Kantovy kritiky metafyziky se v nedávné době zabývala studie J. Karáska, v níž autor zastupuje tezi, vyjádřenou poměrně zřetelně již nadpisem, podle níž je možné číst Kantovu transcendentální dialektiku jako alternativu vůči systému metafyziky Christiana Wolffa, přičemž její pozitivní význam spočívá v tom, že „metafyzika – a opět zejména disciplíny speciální metafyziky – nabývá neredukovatelné funkce v rámci programu sebepoznání čistého rozumu“. Karásek klade důraz na prokázání nutné vnitřní souvislosti mezi jednotlivými obory speciální metafyziky, tj. racionální psychologie, kosmologie a teologie, resp. mezi příslušnými transcendentálními idejemi, přičemž hlavním účelem Kantem nově vypracované systematiky speciálních metafyzik již není prokázání reality nesmrtnosti, svobody a Boží existence, ale sebepoznání čistého rozumu, který „poznal sám sebe tehdy, když vyměřil celý obor své platnosti. Za tímto účelem však zcela prohlédnout svou interní strukturu“. Toto čtení transcendentální dialektiky lze z našeho pohledu označit jako reduktivně-imanentistické: ideje jsou pouhými myšlenkami, o jejichž transcendentálních korelátech je již skepticky rozhodnuto. Svůj „metafyzický“ smysl vyčerpávají tím, že tvoří podstatné momenty sebepoznání čistého rozumu, v němž se soustřeďuje pozitivní význam Transcendentální dialektiky. V následujícím výkladu nejde o zpochybnění legitimacy tohoto typu reduktivně-imanentistické interpretace, ale o poukázání na možnost a nutnost jejího překročení. Srov. J. Karásek: *Filosofie jako přísná věda*, II, Kantův program sebepoznání čistého rozumu jako systém metafyziky, *Reflexe* 28 (2005), s. 31–46.

¹⁰ K výrazné polemice s pojetím *Kritiky čistého rozumu* jako spisu o teorii poznání srov. M. Heidegger: *Kant a problém metafyziky*, Praha: Filosofía, 2004. Na s. 34 čteme: „Záměr *Kritiky čistého rozumu* zůstává tedy zásadně nepochopen, jestliže je toto dílo interpretováno jako ‚teorie zkušeností‘ nebo dokonce jako teorie pozitivních věd. *Kritika čistého rozumu* nemá s ‚teorií poznání‘ nic co dělat. Kdyby se tato její interpretace jako teorie poznání mohla vůbec ponechat v platnosti, pak by bylo třeba říci: *Kritika čistého rozumu* není teorií ontického poznání (zkušenosti), nýbrž teorií poznání ontologického. Ale ani tímto pojetím... není vystiženo to, co je bytostné: že je tu totiž založena a poprvé přivedena k vědomí sebe samé právě ontologie jakožto metaphysica generalis, tj. jakožto základní část metafyziky vcelku.“

k prvnímu vydání je projekt kritiky rozumu kladen do kontextu dějinného vývoje evropské metafyziky, který v hrubém rozčlenění prochází obdobím dogmatismu a skepticizmu, přičemž se nejedná o dva vzájemně nezávislé opačné póly, ale o situaci, kdy se jedna pozice v důsledku svých vnitřních rozporů zvrhá ve druhou. Tento dialektický svár má najít své urovnání před soudním dvorem kritiky, finální epochou dějin metafyziky. Kant však nepíše svůj spis především se zřetelem k fakticky existujícím metafyzickým a anti-metafyzickým koncepcím, aby poskytl jejich urovnání, ale právě se zřetelem k „podmínce možnosti“ těchto koncepcí, kterou není nic jiného než lidský rozum. Rozpornost filosofických rozvrhů má svůj zdroj v rozporné situaci lidského rozumu, která je jeho – dovolme si říci – bytostným údělem:

Lidský rozum má zvláštní osud, pokud jde o jeden druh poznatků: je zatěžován otázkami, které nemůže odmítnout, neboť jsou mu ukládány jeho vlastní přirozeností, avšak nemůže na ně ani odpovědět, protože překračují veškerou jeho schopnost.¹¹

Zdrojem rozporných filosofických rozvrhů je právě tento „zvláštní osud rozumu“; faktická existence různých pojetí metafyziky je umožněna tím, že lidský rozum je sám metafyzický, že se sám ze své přirozenosti snaží vyhlížet nad oblast fakticky daného k tomu, co tuto faktickou danost přesahuje. Má-li být ve věci metafyziky zjednáno jasno, je třeba zjednat jasno o této nevyzpytatelné lidské mohutnosti, proto nezbyvá, než aby se rozum „ujal toho nejobtížnějšího ze všech svých úkolů, totiž sebepoznání“¹². Zamýšlené zkoumání má bytostně reflexivní povahu a nese název „Kritika čistého rozumu“. Není to zkoumání té či oné fakticky existující metafyziky, není to „kritika knih a systémů“, neboť jeho prvořadým úkolem není vstupovat do polemiky s proponenty té či oné pozice, ale poznat a prohlédnout půdu, z níž se teprve jednotlivé pozice rodí: „Rozumím pod ní kritiku rozumové mohut-

¹¹ I. Kant: *Kritika čistého rozumu...*, A VII.

¹² *Ibid.*, A XI.

nosti vůbec vzhledem ke všem poznatkům, o které může usilovat *nezávisle na veškeré zkušenosti*. Kritikou tudíž rozumím rozhodnutí o možnosti či nemožnosti metafyziky vůbec a určení jak jejích pramenů, tak jejího rozsahu a hranic, to vše ale na základě principů.¹³ Kritika je tedy takové zkoumání, které je konáno *kvůli* metafyzice. Není konáno v první řadě kvůli tomu, aby byly vykázaný principy a podmínky fakticky existujícího vědeckého poznání. Smyslem a účelem kritiky je principiální rozhodnutí o možnosti metafyziky, a sice jakožto rozřešení oné rozporuplné situace lidského rozumu, který si nepřestává klást otázky po nepodmíněném, aniž by však toto nepodmíněné dokázal nedvojznačně, tedy jasně a zřetelně teoreticky uchopit a vykázat je jako poznatek. Tato rozporuplná situace lidského rozumu, tato metafyzická nespokojenost z neuchopitelnosti nepodmíněného, k němuž lidský intelekt nutně tenduje, je tím, z čeho se projekt kritiky čistého rozumu rodí a co se snaží prohlédnout a usměrnit.

Trojí význam „metafyziky“

Vzhledem k této původní motivaci Kantova kritického podniku nemůže překvapit, že svoji kritiku považuje a označuje za metafyziku, a to za „metafyziku o metafyzice“¹⁴. Pokud je kritika určena – ve shodě se svojí reflexivní povahou a úkolem sebepoznání rozumu – jako „metafyzika o metafyzice“, naskýtá se otázka po bližší specifikaci pojmu „metafyzika“, neboť je zřejmé, že v obou výskytech tohoto výrazu se nemíní zcela totéž, současně však, že se nemíní něco zcela odlišného. V pojmu metafyziky tak bude panovat nikoli prostá jednoznačnost, ani prostá mnohoznačnost, ale specifická analogická jednota. Uvážíme-li, že lze u něj rozlišit formální a obsahovou stránku, lze konstatovat, že zmíněná jednota je zajištěna jednotným formálním rysem, označujícím způsob vztahování k té či oné předmětnosti, rozmanitost termínu „metafyzika“ pak je dána povahou této předmětnosti samé. Jed-

¹³ Ibid., A XII.

¹⁴ Kant označuje svůj projekt kritiky jako „metafyziku o metafyzice“ („Metaphysik von der Metaphysik“) v dopise svému příteli a posluchači, lékaři Marcusu Herzovi, napsaném po 11. květnu 1781 (Srov. Ak. X, s. 268).

notný formální význam termínu „metafyzika“ odpovídá určení „apriorní“, příp. „čistý“, ve smyslu „nezávislý na zkušenosti“. Onu „nezávislost na zkušenosti“ však nelze pojímat ve smyslu naprosté separace od zkušeností, které se mohou lidské bytosti naskytnout. Adekvátní je chápat „a priori“ ve smyslu „nezávislý na konkrétních zkušenostech“, neboť o tom, co je „a priori“, často platí, že je uvažováno právě ve vztahu k „možné zkušenosti“, což je vztah, který je pro jednotlivé apriorní elementy často konstitutivní. Celkově lze říci, že významová variabilita termínu „metafyzika“ nabývá v Kantově díle tří základních podob: metafyzika ve smyslu propedeutického reflexivního zkoumání mohutnosti poznání, metafyzika ve smyslu dvojího systému (metafyzika přírody jako souboru apriorních poznatků o přírodě jakožto souboru toho, co jest, a metafyzika mravů jako soubor apriorních poznatků o oblasti náležitého lidského jednání ve společenství) a do třetice metafyzika ve smyslu konečného účelu.

Tato významová rozlišení jsou patrná např. v tomto úryvku: „Filosofie čistého rozumu je buď *propedeutika* (připrava), která zkoumá mohutnost rozumu vzhledem k veškerému čistému poznání a priori a nazývá se *Kritika*, nebo je, za druhé, systém čistého rozumu (věda), celé (pravdivé stejně jako zdánlivé) filosofické poznání z čistého rozumu v systematické souvislosti, a nazývá se *metafyzika*; i když toto jméno může být dáno celé čisté filosofii včetně kritiky.“¹⁵ Jako metafyzika je zde označena jak kritika, tak budoucí systém, který má obsahovat veškeré čisté poznání toho, co jest, stejně jako toho, co být má, v systematické souvislosti metafyziky přírody a metafyziky mravů, a pro který má kritika poskytnout katalog základních apriorních poznatků. Kritika je tedy chápána jako připrava k takové vědě, kterou má být systematický celek poznání přírody a mravnosti z čistého rozumu. Význam pojmu „kritika“ je třeba přitom vnímat v původním významu řeckého κρινω (odděluji, rozdělují, rozlišuji) jako hraniční zkoumání samotné rozumové mohutnosti s cílem „určení hranice mezi oborem předmětnosti, v jehož rámci může rozum dosáhnout

¹⁵ I. Kant: *Kritika čistého rozumu...*, B 869.

objektivních náhledů, aniž by se musel odvolávat na zkušenost, a oborem, v němž jsou mu takové objektivní náhledy upřeny¹⁶.

Kromě výše uvedeného místa z Nauky o metodě hovoří o *Kritice* jako metafyzice tato věta z Předmluvy ke druhému vydání: „Tento pokus se podaří podle přání a metafyzice slibuje spolehlivou cestu vědy v její první části, v níž totiž pojednává o pojmech a priori, jimiž mohou být odpovídající předměty ve zkušenosti dány jako oněm přiměřené.“¹⁷ Lze tedy říci, že „kritické založení metafyziky jako systému nepostupuje prostřednictvím metafyzice cizí a jí předřazené disciplíně, ale prostřednictvím jí samotné, prostřednictvím metafyzické kritiky. *Kritika čistého rozumu* se vykazuje jako *sebekritika metafyziky*, která je jako metafyzika v sobě rozčleněna na kritiku a systém.“¹⁸ Tuto metafyzickou kritiku, dokazující apriorní elementy předmětů zkušenosti, lze současně považovat za specificky přetvořenou všeobecnou metafyziku pojednávající o základních charakteristikách jsoucna jakožto jsoucna, neboli ontologii,¹⁹ která však v Kantově pojetí nepojednává o základních rysech jsoucna jakožto o sobě jsoucího jsoucna, ale jsoucna, nakolik je vždy již předmětem zkušenosti:

Ontologie je onou vědou (jako součást metafyziky), která vytváří systém všech rozvažovacích pojmů a zásad, ale jen nakolik se týkají předmětů, které mohou být dány smyslům a tak doloženy zkušeností. Nedotýká se nadsmyslového, které je přece konečným účelem metafyziky, patří k ní tedy pouze jako propedeutika, jako vstupní hala nebo předsíň vlastní metafyziky, a je nazvána transcendentální filosofií, protože obsahuje podmínky a první elementy veškerého našeho *poznání* a priori.²⁰

¹⁶ G. Patzig: *Jak jsou možné syntetické soudy a priori?*, Praha: Filosofia, 2003, s. 13.

¹⁷ I. Kant: *Kritika čistého rozumu...*, B XIX.

¹⁸ F. W. Herrmann: Die „Kritik der reinen Vernunft“ als transzendental-Metaphysik, in: N. Fischer (ed.): *Kants Metaphysik und Religionsphilosophie*, Berlin: Felix Meiner, 2004, s. 6.

¹⁹ Pro A. G. Baumgartena, podle jehož *Metafyziky* Kant přednášel, je ontologie „scientia preadicatorum entis generaliorum“, věda o všeobecných predikátech jsoucna. Srov. A. G. Baumgarten: *Metaphysica*, Hildesheim: Georg Olms, 1963, s. 2, § 4.

²⁰ Tuto skutečnost dokládá nedokončený a v roce 1804 uveřejněný spis, zkráceně označovaný jako „Fortschritte der Metaphysik“ (sv. XX akademického vydání Kantových

Z přiřazení Transcendentální estetiky a analytické části Transcendentální logiky pojmu ontologie a z rozčlenění transcendentální dialektiky podle tří transcendentálních idejí (duše, svět, Bůh) je zřejmé, že Kant koncipuje prokomponovanou stavbu *Kritiky čistého rozumu* na půdorysu leibnizovsko-wolffovské školské metafyziky, jejímž východiskem je „metaphysica generalis sive ontologia“ a která ústí ve tři disciplíny speciálních metafyzik: „psychologia rationalis“, „cosmologia generalis“ a „theologia naturalis“²¹. Když se Kant v citovaném spise o pokroku metafyziky zamýšlí nad rolí, kterou v jejích dějinách hraje *Kritika čistého rozumu*, dospívá k tomuto závěru: „Jsou tedy tři stadia, kterými měla filosofie vzhledem k metafyzice projít. První bylo stadium dogmatismu; druhé skepticismu; třetí pak kriticismu čistého rozumu.“²² Transcendentální filosofie *Kritiky čistého rozumu* je tedy jednoznačně zařazena do dějin metafyziky jako její třetí stadium, které je s to překonat jednostrannosti předcházejících dvou stadií: jednostrannost dogmatismu, který si – inspirován apodiktickou evidencí čistých matematických poznatků – nárokuje poznatky prostřednictvím pouhých pojmů mimo oblast vykazatelnou ve smyslovém názoru, i na něj reagující jednostrannost skepticismu, který popírá nejen poznání a priori ve vztahu k nadsmyslnu, ale i ve vztahu k před-

spisů), který vznikl u příležitosti vyhlášení soutěžní otázky Královskou vědeckou akademií v Berlíně („Über die von der Königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin für das Jahr 1791 augesetzte Preisfrage: Welches sind die wirklichen Fortschritte, die die Metaphysik seit Leibnitzens und Wolf's Zeiten in Deutschland gemacht hat?“). Ačkoliv Kant tento spis nedokončil, a tedy ani nedoručil Akademii, má důležitý význam pro sebeinterpretaci *Kritiky čistého rozumu* a jejího vřazení do kontextu dějin metafyziky. Originální znění našeho citátu: „Die Ontologie ist diejenige Wissenschaft (als Theil der Metaphysik), welche ein System aller Verstandesbegriffe und Grundsätze, aber nur so fern sie auf Gegenstände gehen, welche den Sinnen gegeben, und also durch Erfahrung belegt werden können, ausmacht. Sie berührt nicht das Übersinnliche, welches doch der Endzweck der Metaphysik ist, gehört also zu dieser nur als Propädeutik, als die Halle, oder der Vorhof der eigentlichen Metaphysik, und wird Transcendental-Philosophie Genannt, weil sie die Bedingungen und ersten Elemente aller unserer Erkenntniss a priori enthält“ (Ak. XX, s. 260).

²¹ Tuto skutečnost přesvědčivě dokládá také J. Karásek ve zmiňované dvojdišlné studii „Filosofie jako přísná věda“.

²² I. Kant: *Fortschritte der Metaphysik*, Ak. XX, s. 264.

mětům zkušenosti. Svě transcendentální filosofii *Kritiky čistého rozumu*, mající podobu sebekritiky čistého rozumu ohledně jeho obsahu, rozsahu a hranic a rozhodující o tom, jak daleko sahá zajištěné poznání a priori čistého teoretického rozumu, této filosofii rozumí Kant jako „metafyzice o metafyzice, jako metafyzickému založení metafyziky jako systému, jako třetímu stadiu dějin metafyziky“²³.

Ovšem i toto pojetí *Kritiky čistého rozumu* jako metafyziky o metafyzice, jako metafyziky předmětů zkušenosti, snažící se formulovat, co o těchto předmětech vždy již (tj. a priori) musí platit, mají-li to být předměty pro nás, nepostihuje ten plný význam, který Kant spojuje s pojmem metafyziky. Tento plný význam byl v předchozí citaci o ontologii naznačen: „Ontologie... se nedotýká nadsmyslového, které je přece konečným účelem metafyziky, patří k ní tedy pouze jako propedeutika, jako vstupní hala nebo předsň vlastní metafyziky.“ Vedle metafyziky jako propedeutiky a metafyziky jako systému, které sdílejí charakter a priori platného poznání, který jediný jim zajišťuje statut vědeckosti, zde máme onen třetí pojem metafyziky, a to metafyziky jako *konečného účelu*. Přičemž na právě citované větě je zajímavé, že ontologie (a s ní projekt kritiky rozumu) není průpravou pro metafyziku ve smyslu úplného systému apriorních poznatků o přírodě, ale právě průpravou a vstupní halou pro metafyziku ve smyslu konečného účelu. Touto metafyzikou ve smyslu konečného účelu není nic jiného než metafyzika tematizující disciplíny tradičních speciálních metafyzik.

Je tedy nutné konstatovat, že v mnohoznačnosti pojmu metafyziky, který u Kanta do značné míry splývá s pojmem filosofie, nezaujímá výsadní postavení ontologie jakožto věda o apriorních pojmech jsoucná, případně jako věda o bytí jsoucího,²⁴ ale me-

²³ F. W. Herrmann: Die Kritik der reinen Vernunft als transzendental-Metaphysik..., s. 20.

²⁴ Heidegger ke své „Knize o Kantovi“ v Předmluvě ke čtvrtému vydání poznamenává: „Během vypracovávání přednášky o Kantově ‚Kritice čistého rozumu‘ konané v zimním semestru 1927/1928 upoutala mou pozornost kapitola o schematismu a spatřil jsem v ní souvislost mezi problémem kategorií, tj. problémem bytí v tradiční

tafyzika ve smyslu konečného účelu, metafyzika, v níž „rozum pronásleduje předměty, které jsou pro něj zvláště zajímavé. Dává se cestou spekulace, aby se jim přiblížil, ale ony před ním prchají. Pravděpodobně smí doufat ve větší štěstí na jediné cestě, která mu ještě zbývá, totiž na cestě svého užití *praktického*“. Metafyzika ve smyslu konečného účelu směřuje k těm, k čemu směřují disciplíny speciálních metafyzik, ale po jiné cestě. Metafyzika ve smyslu konečného účelu je možná jen jako praktická metafyzika.

Kritika a praktická metafyzika

O významu kritiky rozumu pro praktickou metafyziku se dozvídáme v druhé verzi Předmluvy ke *Kritice čistého rozumu* z dubna r. 1787. Tento význam v sobě obsahuje negativní a pozitivní aspekt a oba dohromady představují změnu cesty avizovanou v úvodním citátu. V nejdělnějším odstavci Předmluvy je čtenář ujišťován, že onen negativní výsledek zkoumání, znamenající destrukci směšných konstrukcí racionalistických metafyzik, je při bližším pohledu pozitivním výsledkem. V tomto spise tak vidíme, že Kantovi, onomu pověstnému „všedrtiči“, jenž svůj hlavní spis označuje za „metafyzicky kacírský“, leží myšlenka metafyziky ve smyslu jejího „konečného účelu“ na srdci mnohem intenzivněji, než by se mohlo zprvu zdát. Tato intenzita je dána časovou blízkostí práce na druhém vydání *Kritiky čistého rozumu* a promýšlením *Kritiky praktického rozumu*. Druhé vydání *Kritiky čistého rozumu* vychází v dubnu 1787, přitom již 25. června 1787 Kant v jednom dopise píše, že druhou

metafyzice, a fenoménem času. Tak vstoupilo do hry položení otázky v ‚Bytí a času‘ jako předpochopení pro výklad Kanta, o němž jsem se pokusil. Kantův text se stával oporou, abych tak u Kanta hledal přímluvce pro mnou vytyčenou otázku bytí. Takto určená opora vedla k tomu, že ‚Kritika čistého rozumu‘ byla vyložena v zorném poli otázky vytyčené v ‚Bytí a času‘, po pravdě však bylo Kantově otázce podloženo tázání jí cizí, i když ji podmiňující... Kniha o Kantovi zůstává uvedením do stále ještě existující problematičnosti otázky bytí vytyčené v ‚Bytí a času‘, uvedením, o němž jsem se pokusil problematickou oklikou.“ M. Heidegger: *Kant a problém metafyziky...*, s. 18nn. Heidegger se otevřeně přiznává k problematičnosti své interpretace i k její (Kantovi nevlastní) motivaci, kterou je sveřepě opakovaná „otázka po bytí“. I když ji Heideggerovi oponenti nesdílejí, co sdílet mohou, je Heideggerova výzva k odvaze „uvést v chod myslící rozhovor mezi myslícími“ (ibid., s. 21) a nezůstávat vězet v pouhé „kantovské filologii“ (s. 17).

Kritiku má v podstatě hotovou.²⁵ Z tohoto důvodu lze druhou verzi předmluvy legitimně považovat za uvedení k oběma prvním Kritikám. Svědčí o tom nikoliv pouze vnější datace, ale zejména obsahové propojení problematiky spekulativní i praktické kritiky.

Zmíněný negativní význam spočívá v takřka programové proklamaci „nikdy se neopovažovat překračovat spekulativním rozumem hranice zkušenosti“²⁶. Tento imperativ, formulující negativní výsledek Kantova kriticko-teoretického zkoumání, znamená vědomé přihlášení k radikálnímu empirismu, co se týče nároků lidské poznávací schopnosti na zdůvodněné poznání, což současně znamená odmítnutí čistě spekulativních poznatků, tj. poznatků bez opory v možné zkušenosti, tedy i naprosté odmítnutí metafyziky v tradičním smyslu jakožto *poznání* nadsmyslového. Radikálnost Kantova empirismu nespočívá – oproti tradici britského empirismu – v absolutizaci nevykázaného přesvědčení o tom, že jediným zdrojem poznání je zkušenost, ale v reflexivním vykázaní samotných kořenů lidského poznání a neochvějně důslednosti jejich aplikace. Nejhlubší důvod tohoto zamítnutí je třeba hledat v úvaze, „která leží poněkud hlouběji“, totiž v Transcendentální dedukci kategorií, která se snaží prokázat jejich oprávněnost na fundaci objektivního poznání *a současně* – takřka jedním dechem – omezit tohoto nároku na možnou zkušenost, tj. na přírodu.²⁷ Důvodem

²⁵ 25. června 1787 píše Kant v dopise Ch. G. Schützovi: „Svoji *Kritiku praktického rozumu* mám natolik hotovou, že ji, myslím, v příštích týdnech pošlu do Halle k tisku.“ Dokončení se však protáhlo až do 11. září 1787. Srov. H. F. Klemme: Einleitung, in: I. Kant: *Kritik der praktischen Vernunft*, ed. H. D. Brandt, H. F. Klemme, Hamburg: Felix Meiner, 2003, s. XV.

²⁶ „Mit der spekulativen Vernunft niemals über die Erfahrungsgrenze hinaus zu wagen.“ I. Kant: *Kritika čistého rozumu*..., B XIX, B XXIV.

²⁷ Podle D. Henricha je úkolem dedukce kategorií „prokázat, že užití pojmů a priori v poznání předmětů, které je rovněž a priori, je omezeno na takové věty, které stanovují podmínky možnosti zkušenosti... Je-li ukázáno, že pojmy a priori vstupují do poznatků jen svým užitím ve větách o možnosti zkušenosti, je tímto způsobem rozhodnuto, že nemůže existovat žádná metafyzika, která by překračovala oblast zkušenosti, a je tak provedena negativní část programu kritiky rozumu“ (D. Henrich: Identita subjektu v transcendentální dedukci, *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Philosophica* 5 (2002), s. 267).

popření možnosti racionalistické metafyziky tedy není prokázání chybnosti v postupech jejích argumentů, důvodem se stává fundamentální úvaha o možnosti lidského rozumu vůbec, který je nezpůsobitelný nikoli pro tu či onu konkrétní podobu metafyziky, nýbrž pro samu možnost spekulativní metafyziky, obecně určené jako spekulativní poznání vykračující nad oblast zkušenosti prostřednictvím pouhých pojmů. Neboť platné lidské poznání, aby bylo právo tohoto titulu, vždy vyžaduje názor, který může být u člověka vždy jen smyslový.²⁸ Kritika je v tomto smyslu vědou o hranicích, je pomyslným soudním dvorem stanovujícím „demarkační linii“, za něž nelze s odůvodněným poznáním jít. Když Kant rekapituluje v *Nauce o metodě* výsledky své *Kritiky*, konstatuje: „Ten největší a možná jediný užitek veškeré filosofie čistého rozumu je tedy patrně jen negativní. Tato filosofie totiž neslouží jako organon k rozšiřování, nýbrž jako disciplína k vytyčení hranic, a místo aby odhalovala pravdu, má jen tu tichou zásluhu, že zabraňuje omylům.“²⁹ Kritika tak představuje pro lidský rozum určitý sebepokořující akt ústící k přiznání nevyhnutelné nevědomości ohledně posledních otázek po nepodmíněném. Nicméně právě proto, že jde o sobě samému uložené pokorení, že je to rozum sám, který sobě samému nasazuje pomyslnou uzdu a ukázněje vlastní sklon k intelektuálnímu překračování hranic zkušenosti, je toto sebepokorení zároveň sebepotvrzením a v jistém smyslu i sebepovznesením rozšiřujícím sebedůvěru rozumu, kterou nemůže žádná jemu cizí a nadřazená instance zrušit.³⁰

Vedle tohoto výrazného negativně-zamezujícího významu *Kritiky* ve vztahu k tradiční metafyzice je však v celém spise patrný také pozitivní význam. Nejedná se přitom o nějakou kontradikci, neboť, tak jako je sebepokorení rozumu podmínkou jeho povznesení, tak

²⁸ Srov. *ibid.*, B 33.

²⁹ *Ibid.*, B 823. Nelze přehlédnout programovou blízkost projektu kritiky spekulativního rozumu s dílem raného Wittgensteina.

³⁰ Srov. *ibid.* V dialektickém propojení sebepokorení a sebepovznesení spekulativního rozumu je očividná paralela s fenoménem úcty k zákonu, rodící se ze sebeomezení potlačujícího vlastní domýšlivost. Více viz v podkapitole *Dynamika úcty* (zde s. 202 a dále, zejm. s. 207).

je i negativní význam současně také podmínkou pozitivního významu pro ideu metafyziky. Kant jej předběžně, nicméně v přesné shodě se svými dalšími výklady, formuluje následovně:

Poté, co byl spekulativnímu rozumu upřen jakýkoli úspěch na tomto poli nadmyslového, ještě stále nám zbývá vyzkoušet, zda se v jeho *praktickém* poznání nenacházejí *data*, která by určovala onen transcendentní rozumový pojem nepodmíněného, a tak by v souladu s přáním metafyziky nedosahoval s naším apriorním poznáním, které je ale možné pouze v *praktickém* ohledu, za hranice veškeré možné zkušenosti. Spekulativní rozum nám přece vždy při tomto postupu poskytoval k takovému rozšíření přinejmenším prostor, přestože jej zároveň musel nechat prázdný, a pro nás tedy zůstává tento prostor stále volný, ba jsme dokonce rozumem *vyzývání*, abychom jej vyplnili – nakolik můžeme – skrze praktická data tohoto rozumu.³¹

Tyto dvě věty vyjadřují kooperaci teoretické (2. věta) a praktické (1. věta) racionality a naznačují, že onen význam metafyziky jako konečného účelu není prostě anihilován a pro lidský rozum jednou provždy prohlášen za zcela nevládnutelný, a tak vyloučen z oblasti toho, čím by se měl tento rozum zabývat, ale že se přesunuje od jeho první – čistě spekulativní – ke druhé, praktické funkci. Pozitivní význam zprvu pouze negativní destrukce zdánlivého metafyzického poznání spočívá v první řadě v onom „Platz verschaffen“, vytvoření prostoru, tedy ve vykonání demoličních a odklízecích prací, po nichž může nastoupit kompetentnější stavitel, tj. „naprosto nutné praktické používání čistého rozumu, při němž se rozum nevyhnutelně rozšiřuje za hranice smyslovosti“³². Má-li kritika rozumu v první řadě důrazně katartický význam, pak ten nabývá vlastního smyslu jen ve vztahu k následnému vyplnění. Ne nadarmo se Kant odvolává na sókratovský ἔλεγχος, jehož smyslem je taktéž „pomocí nejjasnějšího důkazu nevědomosti protivníků“³³ poskytnout prostor pro rozšíření poznání. Bez

³¹ I. Kant: *Kritika čistého rozumu...*, B XXI, překl. a kurz. O. S.

³² *Ibid.*, B XXXV.

³³ *Ibid.*, B XXXI.

této očisty není možné nalézt společnou řeč o metafyzických otázkách, vyvrácení domnělého metafyzického poznání je nutnou terapií, která disponuje rozumem ne pouze k „nastoupení spolehlivé cesty vědy“ ve vztahu k rozmanitosti předmětů smyslů, ale také k oprávněným metafyzickým náhledům v oblasti nadsmyslového. Samotná teoretická racionalita musí tento prostor nechat prázdný, tím však není její funkce vyčerpána. Díky ní si můžeme být vědomi toho, že nám „zbývá vyzkoušet“ její praktická funkce. To, že jsme ve věci metafyziky vyzváni k vyzkoušení alternativní, praktické cesty, je umožněno vyvrácením zdánlivého poznání. Bez tohoto vyvrácení by se spekulativní rozum oddával falešné sebejistotě, z níž by neměl důvod hledat cestu. Proto Kant říká, že již ve spekulativní racionalitě je přítomná výzva či poukaz, abychom onen prázdný prostor vyplnili v odlišném modu jednoho a téhož rozumu.

Jediným možným kontextem tohoto vyplnění je praktická dimenze, oblast závazného jednání, která může poskytnout „data“ pro to, aby zprvu jen myšleným pojmům nepodmíněného mohla být připsána objektivní, na myšlení nezávislá realita, aby tyto pojmy mohly být určeny jako více než jen výrazy tendování rozumu k nepodmíněnému, tj. aby mohly být určeny jako poznatky nepodmíněného – podobně jako mohou empirická data dávat platnost jen myšleným, prázdným pojmům. Výraz „data“ zde poukazuje na neredukovatelný a neodvysvětlitelný mravní fenomén, v *Kritice praktického rozumu* označovaný jako „fakt rozumu“ („Faktum der Vernunft“).³⁴ Toto spojení vyjadřuje nevyvratitelnou a nevydedukovatelnou danost mravního nároku, a protože se jedná o faktum rozumu, tou instancí, která tento nárok vznáší,

³⁴ O datech ve smyslu danosti mravního zákona hovoří Kant v předmluvě ještě jednou: „... když praktické, v našem rozumu ležící původní zásady, které by bez předpokladu svobody vůbec nebyly možné, uvádí [rozum] jakožto jeho *data a priori*“ (ibid., B XXIX). Spojení „data a priori“ vypadá kontradiktory, neboť pokud je našemu poznání něco dáno, pak prostřednictvím smyslovosti. Protože má v tomto významu „datum“ představovat to, co je výrazem lidské spontaneity, a nikoliv receptivity, je tento termín v *Kritice praktického rozumu* nahrazen – s poukazem na „aktivní“, „facere“ – pojmem „faktum“: srov. I. Kant: *Kritika praktického rozumu*, Praha: Svoboda, 1996, s. 52 (Ak. V, s. 31).